

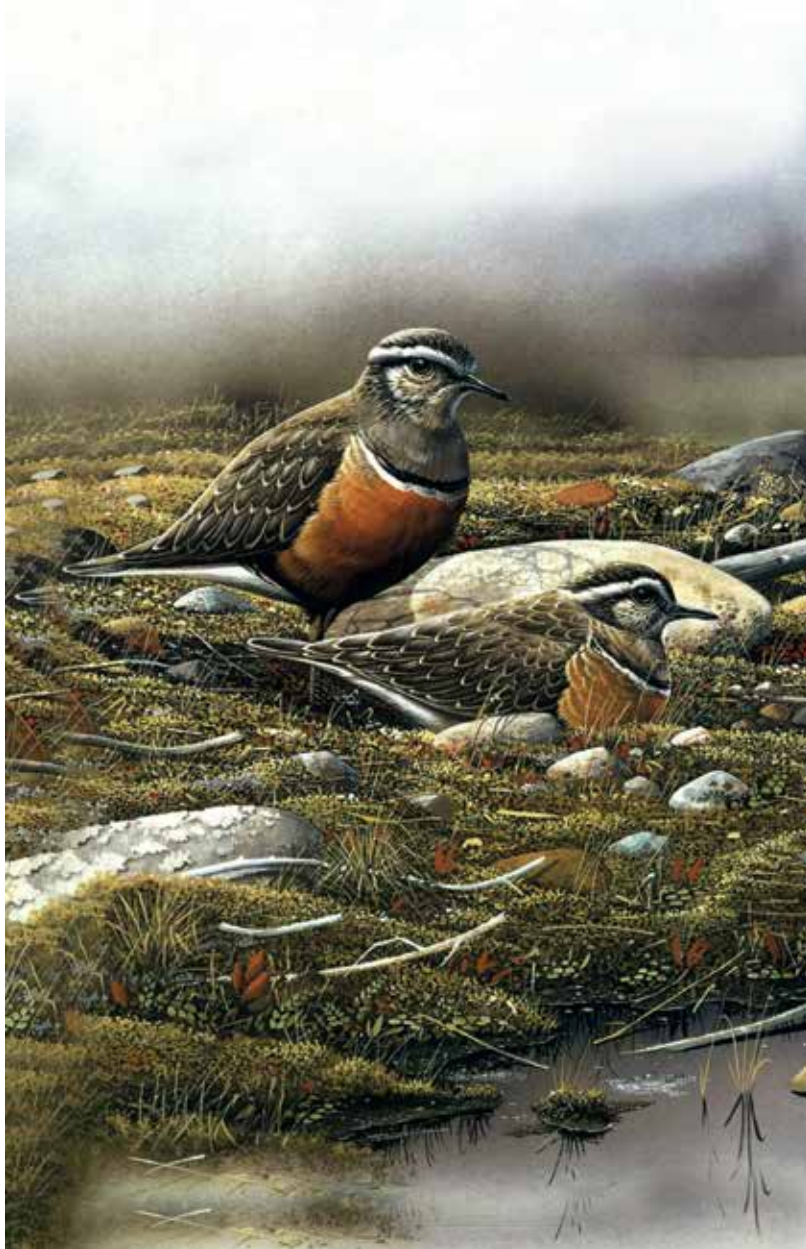
het laatste
Vogeljaar

KNNV Uitgeverij

Inhoud

Inleiding	5
Zeventig jaar <i>het Vogeljaar</i> , <i>Willem Werkman</i>	7
Afscheid van Rob Kole, <i>Willem Werkman</i> , <i>Dick A. Jonkers</i>	13
Lachsternbedevaart, <i>Gerard Ouweneel</i>	15
Hoe knapt een uil zijn uiltje? <i>Just Walter</i>	21
De Raaf na 130 jaar terug, <i>Rob Vogel</i>	25
Cluster Bijzondere broedvogels	31
Mijn beleving bij <i>het Vogeljaar</i> , <i>Peter C. Meijer</i>	35
Vogelaars (nooit) uitgevogeld, <i>Debby Doodeman</i>	39
Als het maar groen is (interview), <i>Carel de Vink</i>	43
De succesvolle terugkeer van de Ooievaar, <i>Nico de Haan</i>	49
Cluster Roofvogels	53
Roofvogels in Nederland in de 20e en 21e eeuw, <i>Rob G. Bijlsma</i>	59
Een bijzondere Clubexcursie op Schiermonnikoog, <i>Gerard Ouweneel</i>	65
Wat vliegt daar? <i>Hugh Gallacher</i>	69
Werkgroep Ornithologisch Erfgoed, <i>Jelle van Dijk, e.a.</i>	73
De covers, <i>Bert Vos</i>	79
Bonte Vliegenvangers maken het bonter, <i>Richard Ubels, Christiaan Both</i>	87
Jaap Taapken-Vogelfotoparade in De Schaapskooi, <i>Arie Versluis</i>	91
Vergeleken met vogels zijn mensen maar stakkers, <i>Marcel Boer</i>	97
De ontwikkeling, het maken en het plaatsen van foto's, <i>Wim Smeets</i>	101
Avifauna Zeelandica; van woord naar daad, <i>Eric Martijn e.a.</i>	107
Texel vogel- en vogelaarseiland, <i>Adriaan Dijkse</i>	111
'Veldwaarnemingen', de waarnemingenrubriek, <i>Gerbert Strang</i>	117
Boekrecensies in <i>het Vogeljaar</i> , <i>Dick A. Jonkers</i>	123
Vogels, het tijdschrift van Vogelbescherming, <i>Nico de Haan</i>	125
De donsveren van Kees Roselaar (interview), <i>Carel de Vink</i>	129
De Purperreiger in Nederland, op naar de duizend! <i>Henk van der Kooij</i>	133
Jan Albers, <i>Willem Werkman</i>	139
Cluster Bedreigingen	141
Dankwoord	147
Literatuur- en websiteverwijzingen	149

Morinelplevier, illustratie Jan Weenink (1999)

Inleiding

‘Hebban olla uogala nestas hagunnan hinase hic anda thu, uuat unbidan uue nu?’ (Alle vogels zijn begonnen te nestelen, behalve ik en jij. Wat wachten wij dan nog?) Deze oudste dichtregel in historisch Nederlands uit ongeveer het jaar 1075 laat zien dat de belangstelling voor vogelgedrag in onze volksaard ligt. Zowel bij Nederlanders als bij Vlamingen. Na bijna 950 jaar is die interesse er nog steeds. In die lange periode heeft *het Vogeljaar* 70 jaargangen mogen functioneren als bron van kennis en als stimulators voor vogelstudie en vogelbescherming. Die rol is nu ten einde gekomen met de uitgave van *het laatste Vogeljaar*.

Het jaar 2022 zou de zeventigste jaargang brengen van *het Vogeljaar*, een tijdschrift voor mensen die iets hebben met vogels. Vanaf het allereerste begin was het een tijdschrift bedoeld voor de gewone man, maar evenzeer voor de beroepsornitholoog en andere veldwerkers. Zonder literaire aspiraties, gericht op verbinding. Iedereen die de Nederlandse vogelwereld een warm hart toedroeg, moest zich erin kunnen herkennen. Vogelstudie, gecombineerd met vogelbescherming. Voor al dat soort berichten bood *het Vogeljaar*, ook al in de voorafgegane fase als *Wiek en Sneb*, een podium. Tot op de dag van vandaag, nu door middel van dit boek. Daarom biedt deze uitgave boeiende verhalen over vogels en vogelaars en een handvol fragmenten uit historisch *Vogeljaarmateriaal*.

Met gepaste trots presenteren we een boek, dat in vogelvlucht 70 jaar vogelstudie en vogelbescherming afrondt. Met dank aan allen die in al die jaren hun kennis hebben willen delen met het brede Nederlandse vogelaarspubliek.

Het Vogeljaar stopt, maar ‘olla uogala’ blijven vliegen en nestelen.
We wensen hun alle goeds!

Redactie *het laatste Vogeljaar*

Collage van Covers uit 2001, 2002 en 2003, *het Vogeljaar* 48 (5) tot en met 51(2)

Zeventig jaar *het Vogeljaar*

Willem Werkman

In 2022 zou ons tijdschrift het Vogeljaar haar zeventigste jaargang ingaan. Nu verschijnt echter in plaats daarvan dit afscheidboek. Het overlijden van onze hoofdredacteur Rob Kole is mede de oorzaak van het stoppen van ons tijdschrift. Sinds het ontstaan van het blad heeft het voor veel vogelaars in Nederland en België gefungeerd als een bron van informatie en plezier.

Vliegende start

Op 17 april 1953 bestond de Vogelbeschermingswacht Zaanstreek 10 jaar. Jan Albers werd gevraagd een mededelingenblad voor de leden te maken. Jan was een echte Zaanlander, maar woonde in die tijd in Ede. Het was gunstig om samen met leden van de Vogelbeschermingswacht Zuid-West-Veluwe een mededelingenblad te maken. Jan benaderde hiervoor Hein van Schuppen en Cees Wit. Zo verscheen in 1953 het 'orgaan voor vogelvrienden' *Wiek en Sneb*. Die naam was bedacht door de Zaanse vogeltekenaar Rein Stuurman. *Wiek en Sneb* bestond uit vier of vijf bladzijden en een abonnement kostte f 2,50. In het derde nummer van de eerste jaargang stond een verzoek van de latere hoofdredacteur Jaap Taapken om waarnemingen van Kruisbekken te melden. Na vier jaar kwamen er 4600 abonnees bij via de Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Vogels en 1600 via de Vereniging voor Vogelbescherming 's-Gravenhage en Omstreken en de Vogelwerkgroep van de K.N.N.V. en de N.J.N. In maart 1957 startte de vijfde jaargang als *het Vogeljaar*, Tijdschrift voor vogelstudie en vogelbescherming nummer 1-2 met een oplage van 6200 stuks. Daarin verscheen verenigingsnieuws. Als een abonnee verhuisd was, stond in het volgende nummer een oproep of iemand wist waar naartoe. In juni 1959 verscheen een dubbelnummer met aandacht voor het 60-jarig bestaan van Vogelbescherming. In datzelfde nummer stond een noodkreet van Jan Albers over het dreigende gevaar voor de weidevogels, toen ook al. De eerste jaargangen van *het Vogeljaar* schonken veel aandacht aan het maken van nestkasten voor verschillende vogels. In nummer 1960 (5) stond een advertentie van Rizla-sigarettenvloei: men kon een vogelalbum bij elkaar sparen door het kopen van de vloeitjes.

Themanummers

In jaargang 9 (1961) verscheen voor het eerst een reisverhaal, met een oproep om reiswaarnemingen door te geven. In het juninummer dat jaar werd er voor het eerst een bladzijde gewijd aan postzegels: een serie zomerzegels met de Zilvermeeuw,

Kievit en Scholekster. In 1961 vroeg een treinbestuurder of de lezers een oplossing wisten voor het probleem dat zoveel vogels tegen de trein vlogen. De tiende jaargang nummer 3 (1962) was een speciaal nummer over Zeeland. In 1964 werd in nummer 3 aandacht gevraagd voor de roofvogels vanwege de achteruitgang in het noordelijke halfrood. In 1965 kwam er een speciaal nummer uit over Jac. P. Thijsse; het was honderd jaar geleden dat hij in Maastricht was geboren. Dat nummer werd ook uitgegeven door *Natura*, *Mens en Natuur* en *Natuurhistorisch Maandblad*. Dit was de enige keer dat er een gezamenlijk nummer kwam. In dat jaar stelde de redactie de Dr. Jac. P. Thijsse-Vogeljaar Prijs in. Een bedrag van 1000 gulden zou worden toegekend aan een bijzonder boek over het vogelleven of de vogelbescherming in Nederland.

Overzwaluwen, illustratie Marius Kolvoort (1987)

Er was echter in 1965 geen boek dat voldeed aan de voorwaarden. De prijs voor het beste vogelboek 1966 werd gewonnen door M. de Jong met *Vogels binnendijks en buitengaats* en door J. J. Zweeres met *Naar rijke vogelgebieden*. In 1979 was de prijs voor D. van Hoorn en Jaap Taapken voor hun boek *Trekvogels*. In 1980 kreeg Hugh Gallacher de prijs voor *De Spreeuw*. Nummer 5 van jaargang 1966 was een themanummer over het behoud van wilde ganzen. In de loop van de volgende jaargangen verschenen met regelmaat opnieuw themanummers, zoals die over 75 jaar Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Vogels. Het nummer begon al uniek met een voorwoord van Prins Bernhard. Op 20 april was er een jubileumbijeenkomst. Maar wat trots waren we toen de minister van Cultuur, mr. W. H. van Doorn, met het dikke *Vogeljaar* in de hand het podium betrad. Een omvangrijk themanummer over de Huiszwaluw verschijnt in 1986 (4-5). Pierre Maréchal van de Stichting Mondiaal Alternatief heeft hieraan een behoorlijke bijdrage geleverd. Ook de Oeverzwaluw kreeg een nummer (1987) (3). Herman Leys, dé oeverzwaluwdeskundige, had in de loop der jaren

zoveel informatie verzameld, dat die een interessant themanummer opleverde. Beide nummers bevatten aanbevelingen voor broedgelegenheid van deze soorten. 1993 begint met een themanummer over de toekomst van de Grauwe Klauwier. Het aantal broedparen was schrikbarend teruggelopen. In de volgende nummers wordt daar geregeld op teruggekomen. Een opvallend themanummer is 1983 (2) over vogels en

bosstructuur, gemaakt met hulp van de Stichting Kritisch Bosbeheer en de Stichting Natuur en Milieu. In 1970 schenkt *het Vogeljaar* een vogelwaarnemingspost in Zeeuws-Vlaanderen, de Jan Dekkerhut, die daar jarenlang heeft gestaan. In al die jaren stonden veel goede bijdragen over vogelbescherming in *het Vogeljaar*. Gerard Ouweneel schreef over 'bescheiden trots', omdat *het Vogeljaar* had bijgedragen aan het veldwinnend streven om vogels te beschermen.

Activisme

In 1975 zette *het Vogeljaar* een traditie voort. Er kwam na de Olveh-Vogelkalender weer een veertiendaagse vogelkalender. In hetzelfde jaar richtte *het Vogeljaar* met anderen het Nederlandse Comité Bescherming Trekvogels op. In jaargang 1976 schrijft Frits van Daalen over nieuwe regels voor het fotograferen van vogels. Ook richt hij *Het Vogeljaar-Dierfotografen-Gilde* op. Dat werd de voorloper van het huidige Natuurfotografengilde.

In nummer 5 staan op de voorplaat Italiaanse jagers die een Wielewaal neerschieten. Het nummer is hoofdzakelijk gewijd aan de jacht op vogels in Europa. In 1977 bestaat *het Vogeljaar* 25 jaar. Jan P. Strijbos schrijft hierover: 'Inmiddels is *het Vogeljaar* uitgegroeid tot een belangrijk periodiek, gewijd aan alle aspecten van de ornithologie, dat vooral op de bres staat voor de bescherming van dat wonderlijke wezen dat vogel heet. Onontbeerlijk voor alle vogelaars in Nederland, maar ook in de Benelux-landen en het heeft zelfs de aandacht getrokken in tal van andere landen in Europa.' Vooral het oktobernummer van 1976 was een klap op de vuurpijl. Hierin werd stelling genomen tegen de schadelijke invloed van de vogeljacht. In 1976 verschijnt *De Lepelaar* als verenigingsorgaan van Vogelbescherming. Na twintig jaar gaat *het Vogeljaar* alleen verder. Helaas verliest het hierdoor een behoorlijk aantal abonnees. Het voorblad van 1978 (4) werd gebruikt voor een prachtige *Vogeljaar* poster van een Bruine Kiekendief boven de rietvelden, gemaakt door Ad Cameron. Daarvan zijn meer dan tweeduizend exemplaren verkocht. Nummer 1979 (5) was anders dan normaal, omdat het ging over het behoud en beheer van heggen en houtwallen. In het erop volgende nummer een relaas over het volksreferendum voor afschaffing van de vogeljacht in Italië. Er waren daar 2.200.000 jagers; vijfmaal meer dan alle soldaten in het Italiaanse leger. In een zeer korte tijd werden 800.000 handtekeningen verzameld, maar het referendum kon niet doorgaan door de val van het Italiaanse kabinet. In die jaren gebeurde dat geregeld.

het VOGELJAAR

Mannetjes Grauwe Klauwier, illustratie Kees de Kieft (1993)

alleen De Beer-veteranen. Zodra ze zijn gemeld komt er vanuit heel Nederland een vogelaarshadj op gang richting Nieuwe Pekela. Dus ook bij vogelaars zonder dierbare herinneringen aan De Beer maken Lachsterns zoveel los, dat ze vanaf half juli naar Noord-Nederland ijlen.

Slaapplaats Balgzand

Vanaf halverwege de vorige eeuw slonk de eertijds bloeiende Deense vestiging gestaag tot rond de vijftig paren. De hoofdmoot van die restpopulatie vestigde zich buitendijks in de Duitse deelstaat Sleeswijk-Holstein, in de Kreis Dithmarschen. Om ze daar te zien ging ik er een aantal kijkjes nemen. Betrekkelijk laat, naar de smaak van vurige lachstern-supporters té laat, zijn de Duitsers meer aandacht gaan besteden aan hun kostbare bezit. Die inzet is er nu wel. En hoe! Toen ik, alweer een poos geleden, in de buurt van Neufelderkoog te spreken kwam met een beschermer, voegde deze mij toe: 'Maar hier houden we die vossen wel kort. Zo gek als jullie in Nederland zijn, zijn wij niet...!' Waarvan akte.

Kort na afloop van het broedseizoen, ruwweg vanaf half-juli, ondernemen de Sleeswijk-Holsteinse paren een transit naar Noord-Nederland. Gewoonlijk eerst de vogels die geen broedsucces boekten, later paren met jongen. Lang geleden had de Makkumerwaard hun voorkeur. Toen later de hoofdmoot nog in Noord-Holland pleisterde, fungeerde het Balgzand als slaapplaats. Op zomeravonden dromden velen daarheen om die fascinerende, uit het binnenland aankomende Lachsterns op zich te laten inwerken. Het Balgzand werd toen bewaakt door een functionaris van Vogel-

Deze eerste zomer jonge Lachstern heeft onmiskenbaar iets 'kapmeewachtigs', foto Fred Visscher (2021)

bescherming, die zich gewetensvol van zijn taak kweet. Op die Balgzanddijk hebben heel wat snauwerig verlopende discussies plaatsgevonden. Omdat ik toen voor Vogelbescherming vaak en veel in touw was en Erik van Ommen graag de Lachsterns op doek wilde zetten, had ik bij de Vereniging een vergunning bemachtigd. Toen ik deze, mogelijk enigszins te triomfantelijk, tevoorschijn haalde, deed de wachtsman geen moeite zijn minachting te verbergen voor de inktslurven achter hun bureautjes in, toen nog, Driebergen. Mokkend liet hij ons de dijk op gaan. Erik van Ommens schetsen van Lachsterns kwamen er. En wij, drie veteranen van De Beer, hadden een kostelijke avond.

Buizen en graafgerij

In juli 2021 kwamen de Lachsterns in Groningen wat eerder opdagen dan anders. Ook waren er direct al heel wat, bovendien in gezelschap van verheugend veel jongen. Op 18 juli werden er op en rond het Alteveer Zandgat Kruiselwerk bij Nieuwe Pekela 20 stuks geteld.

Toen de sterna destijds in Groningen verschenen was dat bij en in twee hemelsbreed op enkele kilometers afstand van elkaar gelegen zandwinningsplassen, genaamd Heeresveld en Alteveer. Landschappelijk is het er niet om aan te zien: twee uitgegraven plassen, zandwinningsinstallaties, dwars door de plassen lopende netwerken van buizen, waarop de Lachsterns overigens graag rustten, en met geruchtmakend graafgerij. Bovendien loopt er langs het Heeresveld een forse hoogspanningsleiding en schrijft men die plas recreatieve kwaliteiten toe. Omdat wij ervan uitgingen dat Lachsterns per definitie altijd in grootse landschappen moesten huizen, was onze eerste kennismaking met de Groninger pleisterplaats een anticlimax. Na dat bezoek verklaarde Luuk dan ook gedecideerd: 'Hier ga ik niet meer heen.'

Geloofsbriefen

Hoewel Luuk een rijtje ijzeren principes overeind houdt, gaf hij dit voornemen later prijs, Lachsterns zijn ook hém dierbaar. Nog sterker, toen in juli 2021 als gevolg van de coronadrukke alles 'vol' was en het ernaar uitzag dat de jaarlijkse bedevaart naar Pekela zou neerkomen op een dagretour, ging hij zich inspannen toch een onderkomen te vinden. Het werd Bourtange, voor ons alle drie een première. De eerste dag werd gereserveerd voor het Fochteloërveen en de Lachsterns van Pekela; de tweede voor de Dollardpolders en de Ezumakeeg in het Nationaal Park Lauwersmeer. Fochtelo was goed voor twee Slangenarenden, een familie Grauwe Klauwier, een strak richting zuidwest doorkomende onvolwassen man Grauwe Kiekendief en Geelgorzen. Die laatste zijn voor lokale vogelaars gewoon, maar voor westerlingen geenszins meer.

Na Fochtelo ging het door een naar Randstadse maatstaven fraai, leeg en stil Drenthe en Oost-Groningen op de Pekela's aan. Bij Heeresveld kregen wij geen fijn zicht

op onze wensvogels, maar een paar kilometer verderop, bij het Zandgat Alteveer, konden we ons overgeven aan een paar uur lachsternvreugde. Dat gebeurde overigens pas nadat wij, desgevraagd, onze geloofsbrieven hadden overhandigd aan de chauffeur van een kolossaal, bulldozerachtig werktuig. Onze uiteenzetting voldeed, mits de auto buiten het werkterrein werd geparkeerd.

Sternmeeuw

Het werden kostelijke uren met Lachsterns tellen, gedrag observeren, het doen en laten van de jongen op ons laten inwerken en ook van puur genieten van deze zeldzame 'sternmeeuw'. Wederom gingen luikjes omhoog van herinneringen aan de Lachsterns van De Beer, zeventig jaar geleden. Eveneens aan die op grote sprinkhanen jagende Lachsterns boven de landengte van Kertsj, op De Krim. En wat te denken van het exemplaar dat, in zijn eentje, strak noordwaarts vloog in Centraal-China, boven een hoogvlakte in Sichuan. Vanaf de zeeboulevard in Cairns aan de Australische oostkust bekeken wij ze ook. Maar tegenwoordig zijn dat niet langer Lachsterns maar Australian terns.

Op de 27e juli kwamen wij voor Heeresveld en Alteveer samen op ruim vijftig stuks. Fred Visscher had al bekendgemaakt dat ze in Sleeswijk-Holstein goed hadden geboerd met een jongen-productie van zestig stuks.

De vogels vlogen af en aan. De net een paar weken vliegvlugge jongen die door de oudervogels vanuit Sleeswijk-Holstein naar Groningen waren meegetroond, vielen op door hun meeuwachtige postuur. Ze dromden wat samen, zodat het erop leek dat er een crèche was gevormd. Vaak leken de jongen vanuit de contactzone tussen water en land wat op te pikken en ook ondernamen ze solovluchtjes met jachtallures. Vooral bij nadering vanuit omliggende foerageerterreinen gaven de adulten een luid, wat gorgelend klinkend geluid ten beste dat, met wat goede wil, best aan 'lachen' deed denken, zij het een rokerslachje. Die naam Lachstern is zo gek nog niet en in ieder geval beter dan een letterlijke vertaling van het Engelse Gull-billed tern.

Wat voor voedsel de oudervogels aanvoerden bleef onduidelijk. Zeker betrof het dierlijke kost. Destijds op De Beer namen wij waar dat ze steltloperpullen niet versmaadden. Rond Alteveer liggen nogal wat akkers waarop industriële hennepoogst plaatsvindt. Boven de tochten tussen de bewuste bouwpercelen zagen wij herhaaldelijk Lachsterns hun karakteristieke jachtduikvluchten uitvoeren. Overigens, mocht u het plan opvatten om een Pekelase lachsternbedevaart te combineren met een illegale hennepoogst, dan de waarschuwing dat het daar verbouwde product geen psychoactieve werking bezit. De dag na de lachsternvreugde had toch iets van 'the day after'. Mentaal deden wij ons tegoed aan de on-Nederlandse ruimte van de Dollardpolders, Frank Westermans 'Graanrepubliek'. In tegenstelling tot vorig jaar was het nu sprokelen naar Grauwe Kiekendieven.

Ouderwetse vogelbeschermer?

Nadat de Lachsterns van De Beer daar in 1956 een laatste broedpoging ondernamen, gaven ze er in 1957 de brui aan. Wel zwierf er in de zomer van 1957 nog ten minste één exemplaar rond. In 1958 broedden er minstens drie paren op een aangelegd eilandje in het Veluwemeer en respectievelijk in het toen net drooggevalen Oostelijk Flevoland. Nadien zou het bijna een halve eeuw duren eer opnieuw een broedpoging viel vast te stellen. Tot in 2006 zich een paartje vestigde op het Balgzand. Dat legsel kwam waarschijnlijk niet verder dan de eifase. Het paar dat in 2020 tot broeden kwam op de Marker Wadden bracht het wel tot een kuiken. Dat verdween, evenals de oude vogels. In Limosa was te lezen dat één van de oude vogels met een inlooppkooi werd gevangen en daarna gekleuringd. Hoe verstandig al die deining is bij een nest van zo'n kostbare en zelden voorkomende soort moet ieder voor zich beoordelen. Mijn mening is dat 'rust, rust en nog eens rust' de beste bescherming en garantie is voor nestsucces. Maar ben ik wellicht een te ouderwetse vogelbeschermer?

Lachstern in winterkleed, foto Wim Mullié (2020)

Steenuil, foto Wim Smeets (2009)

Hoe knapt een uil zijn uiltje?

Over het slaappgedrag van vogels

Just Walter

Slapen en dromen

Het is een curieuze gedachte dat biologen wakker hebben gelegen over de vraag hoe het slaappgedrag van vogels kan worden onderzocht. Niet alleen is het lastig om in het donker waarnemingen te doen, maar vogels slapen ook nog eens heel licht. Een vreemd geluid of spoortje van licht doet ze meteen ontwaken, zodat de onderzoeker wel weer naar bed kan. Ook trekken vogels zich terug op slecht toegankelijke slaappleaatsen: hoog in bomen, ver op zee, midden op een waterplas, op een eiland, in dicht gebladerte, op uitgestrekte vlakten of in holen.

Toch is men in de loop der jaren een en ander over hun slaappgedrag te weten gekomen. Net als mensen hebben vogels een actieve en een diepe slaap. Bij mensen neemt de diepe rust of REM-slaap (Rapid Eye Movements) 20 à 25% van de slaapduur in beslag. Dit zijn de perioden waarin wij dromen. De perioden van REM-slaap bij vogels zijn echter heel kort, ongeveer 0,2% van de slaaptijd, terwijl vogels die zittend op een tak slapen waarschijnlijk helemaal geen REM-slaap kennen. Vogels die veilig in holen overnachten, zoals mezen schijnen zich wel wat diepere rust te kunnen veroorloven. Struisvogels, die als ze diep slapen met de kop en de hals languit naar voren gestrekt liggen, lijken zelfs te dromen.

Lichtintensiteit

Bij vogels is de diepte van de slaap af te meten aan hun houding. Doen ze dit met de kop tussen de rugveren, dan is de slaap dieper dan met de kop vooruit. De beste graadmeter voor de diepgang ervan is de frequentie waarmee zij hun ogen even open en weer dicht doen. Lang zijn die ogen overigens nooit dicht, in het algemeen niet langer dan een minuut. De omgeving wordt snel geregistreerd; is alles rustig, dan kan weer tot maximaal 60 seconden worden geslapen!

Het tijdstip waarop vogels gaan pitten wordt in hoofdzaak bepaald door de lichtintensiteit. Deze is seizoensgebonden. Naarmate de dagen lengen slapen ze korter. Op bewolkte dagen worden ze later wakker en gaan ze eerder slapen. De dagen met langer licht moeten ze ook wel benutten: juist dan moeten de jongen worden grootgebracht. De ouders maken heel wat vlieguren om hun kroost te voeden. Net als alle levende organismen – van mensen tot eencelligen toe – beschikken vogels over een

Wakkere en slapende Steenuil, illustratie Just Walter (2020)

biologische klok, het mechanisme van dag- en nachtritme. Omdat het uitwendige ritme door het lengen of korten van de dagen wijzigt moet de inwendige klok elke dag opnieuw een beetje worden bijgesteld. Dagdieren zetten hun biologische uurwerk gelijk met de dageraad; nachtdieren, zoals uilen, met de schemering.

Vroege vogels

In de vogelwereld behoren de vroege vogels ook tot de late vogels. De Zanglijster is bijvoorbeeld eerder op dan de Tjiftjaf. Bij sommige vogelsoorten is er voorts verschil tussen de tijd dat de mannetjes en wijfjes gaan slapen. Zo is geconstateerd, dat mannetjes van de Koolmees en de Ringmus hun vrouwtje naar hun slaapplek begeleiden. Daarna zoeken zij zelf hun slaapplek op. 's Ochtends zijn de mannetjes vroeger uit de veren. Na hun ochtendgymnastiek, ook vogels gapen en rekken zich uit, vliegen zij om hun wederhelft weer op te halen.

Door zangvogels wordt gedurende de ochtend naar voedsel gezocht, omstreeks het middaguur houden ze siësta en gaan vervolgens weer voedsel zoeken. Bij veel steltlopers wordt het waak- en slaapritme door de getijden bepaald. Hoogwater betekent veren poetsen, dommelen en slapen; laagwater betekent eten, zo snel en zo veel mogelijk. In het donker gebeurt dat op de tast. Je zou kunnen zeggen dat vogels slapen als ze niet voedsel vergaren. Ze besteden natuurlijk ook tijd aan het verdedigen van hun territorium en het onderhouden van het verenkleed. Een Houtduif spendeert in de winter maar liefst 95% van het daglicht aan het zoeken naar voedsel.

Veilig en warm

Als je slaapt ben je een gemakkelijke prooi voor je vijanden. Een aantal vogelsoorten maffen met één oog open en één oog dicht. Het rechteroog is gekoppeld aan de linkerhersenhelft, het linkeroog aan de rechterhersenhelft. Door afwisseling van links en rechts krijgt het vogelbrein de benodigde rust. Wilde Eenden midden in een groep slapen vaker met beide ogen dicht, omdat ze zich daar veiliger voelen. Bij Brilduikers werd waargenomen, dat enkele exemplaren rondjes zwommen rondom hun slapende soortgenoten. Kwartels overnachten in een kringetje, de koppen naar buiten, hun staarten naar binnen. Zo kunnen ze de hele omgeving in de gaten houden.

Bekend zijn de slaapplekken van tien- tot honderdduizenden Spreeuwen. In Zwitserland werd eens een slaapplek van 70 miljoen Kepen geteld!

Zuinig met energie

Vogels moeten zuinig zijn met energie. Vooral kleine vogels die relatief snel afkoelen, kruipen dicht opeen. Bekend zijn kluitjes van tientallen Boomkruipers, Staartmezen en Winterkoninkjes. Eén groep Winterkoninkjes zat met z'n zestigen in een nestkastje van 11,5 x 14 x 14,5 cm! Zo is bekend dat een solitaire Spreeuw bij 2-4°C een bijna tweemaal zo hoge stofwisseling heeft dan wanneer hij zich in een groepje van

vier bevindt. Zelfs vogels die niet in troepen leven, zoals Merels, Winterkoningen, kiekendieven en Ransuilen, houden er gemeenschappelijke slaappleatsen op na.

De belangrijke rol die de energiehuishouding in het slaapgedrag speelt, blijkt ook uit de slaaphouding. De vogel zet zijn veren op zodat de lichaamswarmte wordt vastgehouden. De poten worden in de veren gestopt of er wordt één poot ingetrokken. Vaak wordt de snavel tussen de veren gestopt zodat slechts voorverwarmde lucht het vogellijf instroomt. Niet alle vogels zijn daartoe in staat. Uilen hebben een te dikke kop en een te korte hals. Zij knappen hun uiltje dus in normale zithouding, de ogen dicht en af en toe open, de oren altijd op scherp. Is het degenen die een poes bezitten, wel eens opgevallen dat die in zijn slaap zijn oren in alle richtingen blijft bewegen? Uilen zijn actief bij het vallen van de nacht en tussen 2.00 en 4.00 uur; daartussen dommelen ze wat.

Vogels die in extreem koude streken leven, zoals Sneeuwgorzen of sneeuwhoenders, graven een holletje onder het sneeuwdek. Terwijl het boven hen vijftig graden vriest zitten zij op een halve meter onder de sneeuw waar het maar -5°C is.

Slapen helpt om energie te sparen: ademhaling en hartslag vertragen, de snelheid van de spijsvertering daalt. Bij Vinken en Koolmezen gaat dit zelfs tot de helft à twee derde van het niveau van overdag. Bij grote vogelsoorten daalt de lichaamstemperatuur circa 4 graden. Kolibries gaan 's nachts zelfs in een soort winterslaap en hebben de volgende dag ongeveer een half uur nodig om weer op temperatuur te komen.

Steenuilpaar, illustratie Elke Scheen (2004)

Slaappleats in de stad

Ondanks al deze mechanismen kunnen vogels 's nachts veel warmte verliezen. Zo heeft men uitgerekend dat vogels ter grootte van een mees in één winter nacht met een temperatuur rondom het vriespunt ongeveer 10% van hun lichaamsgewicht kwijtraken. Sommige vogels kiezen een slaappleats in de stad waar het gemiddeld 2 à 3°C warmer is.

Op de slaappleatsen zelf doen zich ook verschillen in comfort voor: wie sterk is veroverd de veiligste of best beschutte

plek. Voorts zorg je ervoor wat hoger in de boom te zitten, waar de kans kleiner is te worden ondergepeopt. Kleine steltlopers gebruiken grotere soorten als windscherm. Tot slot: Gierzwaluwen zijn vogels die vliegend slapen! Wie zou er niet van dromen om zo in hoger sferen en niet gehinderd door vliedschaamte te kunnen vliegen!

De Raaf na 130 jaar terug in alle provincies Succesvolle herintroductie van het eerste uur

Rob Vogel

Tijdens mijn vogeltochten op de Zuidoost-Veluwe is de Raaf al meer dan veertig jaar een vaste waarde. Niet zo moeilijk want de diepe roep is op grote afstand te horen. Zo'n 15 jaar geleden ontdekten de Raven ook het voedselrijkere IJsseldal. Sinds drie jaar durven ze zelfs te schooien bij de forellenvijver in Rha. Ook elders in bosrijke streken zien we deze ontwikkelingen. Ze verlopen traag, want de Raaf is een gewoontedier dat alle veranderingen in zijn leefpatroon lijkt te overdenken, en de mens nog steeds wantrouwt.

Achtergrond

In de middeleeuwen waren Raven welkom als nuttige afvalopruimers. In de achttiende eeuw viel dit voordeel weg door toegenomen hygiëne. Ook werden Raven steeds meer als schadelijk voor jachtwild en vee gezien. Vervolging werd gestimuleerd met behulp van een bonus voor elk gedood exemplaar. Zo werden in Sleeswijk-Holstein tussen 1738 en 1849 gemiddeld 786 Raven per jaar gedood. Het toenmalige groothertogdom Mecklenburg-Schwerin keerde tussen 1834 en 1875 premies uit voor 10.440 gedode Raven.

Rond 1900 waren Raven weggevaagd uit grote delen van Europa. De laatste broedparen in ons land werden vastgesteld bij Millingen aan den Rijn (1927) en Nijkerk (1928). Nabij Vaals dook tijdens de Tweede Wereldoorlog een paar van onduidelijke herkomst op dat daar tot in 1944 broedde.

In de Vogelwet van 1912 kreeg de Raaf de status van 'kooivogel' wat betekende dat die van september tot en met februari mocht worden gevangen en verhandeld. Pas in 1947 werd volledige bescherming een feit. Pieter van Tienhoven, van 1927 - 1952 voorzitter van Natuurmonumenten, ging de uitroeiing van deze iconische vogel aan het hart en importeerde in 1936 negen jonge vogels uit Litouwen. Ze werden vrijgelaten in de bossen op de Zuidoost-Veluwe, maar na een jaar ontbrak elk spoor. Of

Raaf, foto Harvey van Diek (2009)

de tijd rijp was voor herintroductie is twijfelachtig. In die periode stond in het veel gelezen *Het leven van de Dieren* (Brehm 1930): ‘Zonder eenige terughouding moeten we helaas zeggen, dat de Raaf door haar roofzucht schadelijk is en niet geduld mag worden.’

Raaf, foto Harry Fiolet (2019)

Uitvoering

In 1960 bezocht Arend Timmerman sr. van het toenmalige Rijksinstituut voor Veldbiologisch Onderzoek ten behoeve van het Natuurbehoud een ornithologisch congres in Hamburg en raakte daar gefascineerd door de Raaf. Al snel ontstond het idee om die in Nederland te herintroduceren. In 1966 werd na lobbywerk van het Wereld Natuur Fonds groen licht gegeven door de directie van Rivon en door het ministerie van Landbouw en Visserij. Dit was de eerste officiële herintroductie in Nederland. Opvallend was dat hieraan geen maatschappelijk debat voorafging; het gebeurde gewoon.

Buitenlandse experts adviseerden om jonge Raven van de ‘laaglandpopulatie’ uit het nest te halen en in Nederland in grote kooien gecontroleerd vrij te laten. Met Staatsbosbeheer werd contact gelegd om de kooien in bossen te plaatsen. De voorbereidende periode werd ook gebruikt voor voorlichting aan jagers en jachttopzichters.

De herintroductie ging in 1966 van start met de import van een volwassen Raaf en vier jonge vogels uit Sleeswijk-Holstein, waar zich toentertijd de dichtstbijzijnde broedpopulatie bevond. Tot en met 1971 werden in totaal 37 jonge vogels en twee adulten geïmporteerd. Dat leidde in Sleeswijk-Holstein tot kritiek van ornithologen. De populatie in Sleeswijk-Holstein was aan het afnemen. De toestemming om jonge Raven naar Nederland te exporteren werd dan ook niet verlengd. De Zoologische Garten Rostock in Mecklenburg-Vorpommern verleende vervolgens wel toestemming en werkte soepel mee aan het verkrijgen van nestjongen. Vanaf 1973 werden in totaal 66 jongen en 11 volwassen vogels geïmporteerd.

In Nederland werden de Raven in grote kooien geplaatst in niet-toegankelijke bossen op de Veluwe, Utrechtse Heuvelrug en in Drenthe. Het menu bestond uit dode eendagskuikens, gekiemde tarwe, kwark, gesneden fruit, maden en meelwormen. In de kooien hadden zich in februari 1968 al zes paren gevormd en één paar was tot broeden overgegaan. Dit was voor het Wereld Natuur Fonds reden om een persbericht naar buiten te brengen met als titel ‘Ravenexperiment van WWF en Rivon ontwikkelt zich gunstig’. Geïnteresseerden – de pers inbegrepen – kregen evenwel geen toegang tot de omgeving van de kooien. ‘Er bestaat geen kans dat u toegelaten wordt tot de kooien op de Veluwe. Dit terrein is voor iedereen gesloten,’ schreef Arend Timmerman in augustus 1969 aan een geïnteresseerde.

Op de Utrechtse heuvelrug werden in 1969 vijf jonge groot. Op een leeftijd van ruim vier weken werden die in een apart deel van de kooi geplaatst. Tussen de spijlen door konden ze door de ouders gevoerd worden en via een luik de bosomgeving verkennen. Het idee daarachter was dat ze geleidelijk meer voedsel in de omgeving zouden vinden. Dat verliep niet zonder problemen. Van de vijf uitgewende jongen konden er drie de kooi niet meer terugvinden, waarna ze verhongerden. Op een andere plaats werden twee van de vier losgelaten jongen binnen drie dagen door een vos gepakt. Uiteindelijk werden twaalf jongen dood teruggevonden, waarvan tien binnen 12 km afstand. In totaal kregen 160 vogels, waarvan 142 jonge vogels en 18 volwassen exemplaren, de vrijheid.

De herintroductie slaat aan

In 1976 gingen voor het eerst drie paren in het wild tot broeden over: twee op de Zuid-Veluwe en één op de Utrechtse Heuvelrug. Dat jaar vlogen vijf jongen uit. Ook in de daaropvolgende jaren vonden alle broedgevallen plaats in uitgestrekte dennenbossen op de Veluwe en Utrechtse Heuvelrug, met name in rustgebieden voor het wild. Na 1990 werd de gestage populatiegroei gevolgd door areaaluitbreiding, vooral in oostelijke en noordelijke richting. Het eerste broedgeval buiten de Veluwe en de

Tabel 1 - Aantal broedparen van de Raaf in Nederland 1976 tot en met 2020

jaar	aantal	jaar	aantal
1976	4	1998	91
1977	5	1999	89
1978	6	2000	87
1979	10	2002	84
1980	8	2003	82
1981	5	2004	79
1982	5	2005	78
1983	6	2006	78
1984	8	2007	82
1985	10	2008	82
1986	13	2009	82
1987	17	2010	85
1988	23	2011	87
1989	29	2012	95
1990	46	2013	115
1991	60	2014	117
1992	81	2015	130
1993	81	2016	135
1994	87	2017	140
1995	85	2018	145
1996	98	2019	152
1997	88	2020	160

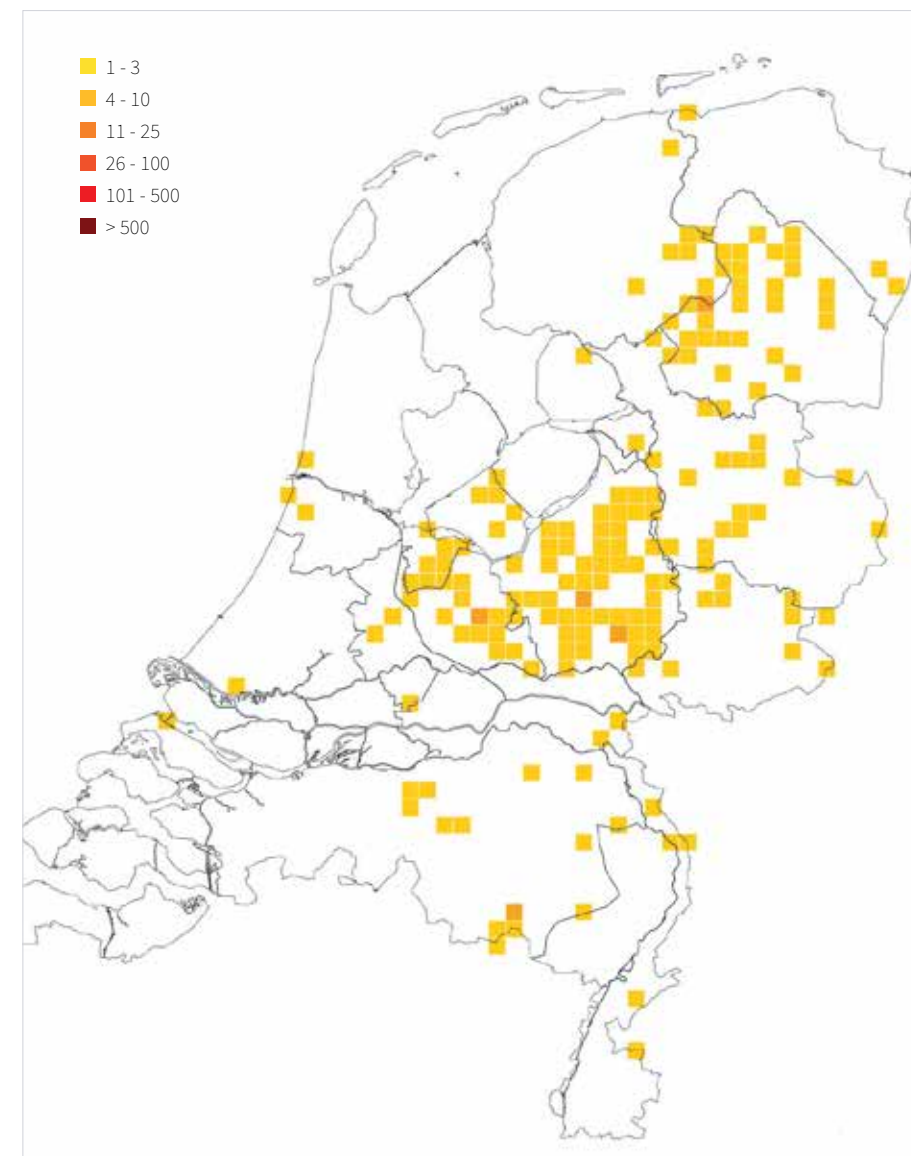
Bron: NEM (Sovon, CBS, RWS, provincies)
Over 2001 zijn door de MKZ-crisis geen exacte aantallen bekend.

Utrechtse Heuvelrug vond in 1991 plaats op de Sallandse Heuvelrug. Vanaf 1993 doken er Raven op in Drenthe, waar in 1995 de eerste territoria werden bezet. In 1997 stakte de populatiegroei op de Veluwe, waarschijnlijk door ongunstige broedresultaten. In 1997-1999 waren slechts 33 van de 55 gevolgte paren succesvol met gemiddeld 0,8 uitgevlogen jong per paar. Op de Veluwe was het traditionele bijvoeren van wilde zwijnen (waar Raven van profiteerden) sterk teruggelopen na uitbraken van varkenspest. Het 'ontweiden' (van ingewanden ontdoen) van geschoten wild in het veld nam ook af. Raven moesten op grotere afstand foerageren, met een grotere kans op predatie van de nestjongen. Dumpplaatsen van geschoten wild werden bezet door groepen niet-geslachtsrijpe vogels, waar de broedparen moeilijk tussen kwamen. De dip op de Veluwe werd gecompenseerd door groei in de andere gebieden. In Drenthe nam de populatie toe tot 21 broedgevallen in 2015. Inmiddels is de Raaf een wijdverbreide broedvogel in Nederland, met name op de hogere zandgronden benoorden de grote rivieren. In de laatste jaren wordt ook buiten grote bosgebieden gebroed, waaronder op hoogspanningsmasten in agrarisch cultuurland. In Nederland zijn nu 150 tot 180 paren aanwezig. Inclusief onvolwassen vogels vliegen er in de winter mogelijk rond de 1000 vogels rond in ons land. We moeten bedenken dat Raven pas in het derde of vierde levensjaar tot broeden overgaan, zodat de populatie voor een groot deel uit onvolwassen vogels bestaat.

Raaf in Millingerwaard, foto Harvey van Diek (2021)

Figuur 1 - Broedvogels verspreiding van de Raaf in Nederland in 2017 t/m 2019 per atlasblok (5 x 5km)

Bron: NEM (Sovon, CBS, RWS, provincies)

Discussie

Het is interessant om na zo'n lange periode de vraag te stellen in hoeverre herintroductie nodig was. Met de kennis van toen is het antwoord makkelijker te geven dan met de kennis van nu. Het verdwijnen van de Raaf uit Nederland lag begin jaren zestig nog relatief vers in het geheugen. Niet ter discussie stond dat die uitsluitend te wijten was aan vervolging door de mens, terwijl de kwaliteit van het leefgebied nog voldoende op orde was. We weten nu dat Raven zich vanaf de jaren zeventig langzaam naar het westen zijn gaan uitbreiden. Rond de eeuwwisseling zouden de eerste zwervende vogels dan Nederland bereikt hebben, om een decennium later tot broeden over te gaan. Langs natuurlijke weg was het herstel dus ook tot stand gekomen, maar we zouden er langer op hebben moeten wachten.

Ter verdediging kan worden opgemerkt dat men begin jaren zestig niet kon vermoeden dat de Raaf het prijsgegeven Europese broedgebied op eigen kracht zou kunnen heroveren. Ook anno 2022 blijft het lastig om vooruit te kijken. De Raaf is weliswaar een alleseter maar heeft eiwitrijk voedsel (aas) en dus grote gebieden nodig. Wanneer is de draagkracht bereikt? We gaan het met spanning volgen!

Twee Raven in de Eempolder, foto Jurriën Uiterwijk (2020)

Bijzondere broedvogels

Thema's van toen: Wat hield de lezers van het Vogeljaar bezig in de afgelopen 70 jaar; een bloemlezing van fragmenten. Meermalen kon het Vogeljaar de lezers trakteren op een verrassend broedgeval. Een keus uit oude jaargangen.

Morinelplevier broedt (met succes) in N.O. Polder

Giel Bakker, het Vogeljaar 9 (3) 1961, p. 185-187

Het ongelooflijke is gebeurd: de Morinelplevier heeft in ons land gebroed. Hij heeft niet op 3000 of 4000 voet hoogte, maar op 4 m beneden de zeespiegel in de Noordoostpolder in de buurt van Emmeloord genesteld. De heer J. F. Sollie uit Ens was de eerste die het constateerde, nadat een boer hem had meegedeeld, dat er een vreemde en bijzonder makke vogel in een bietenakker zat te broeden.

Op 15 mei zag de heer Sollie het zo mooi getekende en gekleurde mannetje op drie eieren zitten. Het eerste ei bleek al op 5 mei te zijn gelegd, het tweede twee dagen later. Toen was de vogel ook gaan broeden. Het derde ei werd op 10 mei gelegd. Het duurde 27 dagen, langer dan *The Handbook of British Birds* aangeeft: 21-25 dagen, eer twee van de drie eieren uitkwamen. In de nacht van vrijdag 2 juni op zaterdag 3 juni zijn twee jongen uitgekomen. Zondag waren de vogels vertrokken. Het derde ei, dat niet bevrucht bleek te zijn, heeft men geschonken aan het museum op Schokland.

Morinelplevier, illustratie Rein Stuurman (1963)